

त्रि.वि. प्राध्यापक सङ्घ, एकाई समिति
धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस बागलुङद्वारा आयोजित शोधप्रस्ताव लेखन
अभिमुखीकरण गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र

शोधप्रस्ताव लेखन

प्रा.डा. दिनबहादुर थापा
विभागीय प्रमुख

नेपाली विभाग, ध.ब.क्या. बागलुङ
२०७६, ज्येष्ठ ७ र ८

शोधप्रस्ताव लेखनको ढाँचा र अङ्गहरू

- क. शोधप्रस्तावको ढाँचा (Research Proposal Framework)
- ख. शोधप्रस्तावका अङ्गहरू (Research Proposal Organs)
 - १.१ पृष्ठभूमि/ विषयप्रवेश/ शोधपरिचय (Preamble\ Introduction)
 - १.२ समस्याकथन (Statement of the Problem)
 - १.३ शोधका उद्देश्यहरू (Objectives of the Study)
 - १.४ शोधको औचित्य र महत्त्व (Rationale of the Study)
 - १.५ प्राक्कल्पना (Hypothesis)
 - १.६ शोधको सीमाङ्कन (Limitation)
 - १.७ प्रयुक्त प्रमुख शब्दहरूको परिभाषा (Definition of the Key Terms)
 - १.८ पूर्वाध्ययन/ पूर्वकार्यको समीक्षा (Review of Literature)
- क. पूर्वकार्यको खोजी (Search for Existing literature)
 - ख. छनोटमा परेका पूर्वकार्यको समीक्षा (Review the literature selected)
 - ग. सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माण (Develop a Theoretical Framework)
 - घ. धारणात्मक अवधारणा निर्माण (Develop a Conceptual Framework)
- १.९ अध्ययन विधि र प्रक्रिया (Methods and Procedures of the Study)
 - १.९.१ अनुसन्धानको ढाँचा (Research Design)
 - १.९.२ जनसङ्ख्या र नमुना छनोट वा प्रतिनिधि नमुना (Population and Sample Selection)
 - १.९.३ नमुना छनोट प्रक्रिया (Sampling Technique)
 - १.९.४ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन उपकरण (Tools for Data Collection)
 - १.९.५ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन प्रक्रिया (Data Collection Process)
 - १.९.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्यान प्रक्रिया (Data Analysis and Processing)
 - १.९.७ शोधको स्परेखा (Organization of the Study)
 - १.९.८ कार्ययोजना (Work Schedule)
 - १.९.९ खर्च विवरण (Budgeting)
 - १.९.१० सन्दर्भसामग्री (References)
- क. American Psychological Association System (APA)
- ख. Modern Languages Association (MLA)
- ग. Foot note or End note

सन्दर्भसामग्री

शोधप्रस्ताव लेखनको ढाँचा र अङ्गहरू

पृष्ठभूमि

शोधकार्यलाई अर्को शब्दमा अनुसन्धान, अन्वेषण, गवेषण, आविष्कार र अंग्रेजीमा Research पनि भनिन्छ । शोधको अर्थ शुद्ध गर्नु वा खार्नु हो । अनुसन्धानको सामान्य अर्थ पनि व्यवस्थित एवम् तर्कसंगत पद्धतिद्वारा नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानै तथ्यको पनि परीक्षण वा पुनर्व्याख्या गर्नु भन्ने हुन्छ । तसर्थ कुनै समस्या वा विषयका पछि लागेर कुनै नयाँ कुरा पत्ता लगाउनु वा खोजी गर्नु नै शोध वा अनुसन्धान हो । अनुसन्धान गर्नेलाई अनुसन्धाता वा शोधकर्ता भनिन्छ । कुनै पनि शोधकर्ताले शोधकार्य सम्पन्न गर्नुपूर्व सम्बन्धित निकायमा शोधप्रस्ताव तयार गरी पेस गर्नुपर्दछ । शोधप्रस्ताव लेखनसम्बन्धी अभिमुखीकरण गोष्ठी प्रयोजनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययनका आधारमा शोधप्रस्तावको ढाँचा र यसका अङ्गहरूको संक्षिप्त चिनारी तथा आवश्यक उदाहरणहरू यो कार्यपत्रमा चर्चा गरिएको छ ।

क. शोधप्रस्तावको ढाँचा (Research Proposal Framework)

सम्बन्धित निकायमा अनुसन्धान वा शोध गर्नका निम्ति औपचारिक रूपमा पेस गरिने प्रस्तावलाई शोधप्रस्ताव भनिन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा शोध प्रश्नहरू वा समस्याहरू (Research questions or problems) को उत्तर दिन तयार गरिएको समग्र योजना, संरचना र रणनीतिक ढाँचा नै शोधप्रस्ताव (Research proposal) हो । शोधकार्यमा पहिलो काम शोधप्रस्ताव तयार पार्नु हो । यसमा शोधकर्ताले शोधप्रस्तावको ढाँचा तयार गरी सम्बन्धित निकायमा शोध गर्न पाउँ भनी आफ्नो कार्ययोजनाको विवरण पेस गरेको हुन्छ । यही शोधको औपचारिक माग पत्रलाई नै शोध प्रस्ताव भनिन्छ । शोधप्रस्तावले शोधकर्ता आफैँ र शोधनिर्देशकलाई के गर्दै छु ?, कसरी गर्दै छु ? र किन गर्दै छु भन्ने प्रश्नको अर्थबोध गराउनु पर्दछ (कुमार, १९९६: १७०) । साथै शोधप्रस्तावले सिङ्गो अनुसन्धान कार्यविधिको पूर्ण विवरण प्रस्तुत गरेको हुन्छ ।

शोधप्रस्तावमा सामान्यतया प्रस्तावित शीर्षक, शोधार्थी, शोध गराउने संस्था र शोधको प्रयोजन मुखपृष्ठमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । अन्य शोधपरिचय, समस्याकथन, उद्देश्य, औचित्य र महत्व, प्राक्कल्पना, अध्ययनको सीमा, पारिभाषिक शब्द, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययन विधि, अध्ययनको सम्भावित रूपरेखा, कार्ययोजना वा समयावधि, लागत खर्च र सन्दर्भसामग्री शोधप्रस्तावका आधारभूत वा मुख्य अङ्ग हुन् । शोधप्रस्तावको ढाँचा र अङ्गहरू संस्थान, संकाय र विषयानुसार फरकफरक हुनसक्छन् तर आधारभूत अङ्गहरू भने सबै शोधहरूमा एउटै हुन्छन् । शिक्षाशास्त्र संकाय डीनको कार्यालयद्वारा निर्देशित ढाँचाअनुसार शोधप्रस्तावको ढाँचा र अङ्गहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ-

तालिका नं. १
मुखपृष्ठको नमुना

"बानपा भित्रका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासका
त्रुटिक्षेत्रहरू"

शोधार्थी

शिक्षा थापा

क्याम्पस रोल नं. ०१/२०७४

त्रि.वि. दर्ता नं.

नियमित दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : ५३०००१/०७६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह,
दोस्रो वर्षको नेपा.शि. (५९८) पाठयांशको
प्रयोजनका निम्ति प्रस्तावित

शोध प्रस्ताव

२०७६

नेपाली शिक्षा विभाग

धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस, बागलुङ

कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो
वर्षको दसौं पत्र (५४०)

पाठ्यांशको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोध प्रस्ताव

२०७६

शोधार्थी

शिक्षा थापा

क्याम्पस रोल नं. ०१/२०७४

त्रि.वि. दर्ता नं.

नियमित दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : ५३०००१/०७६

नेपाली विभाग

धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस, बागलुङ

शोधप्रस्तावमा शीर्षक/समस्याको चयन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

आफ्नो रुचिक्षेत्र भएको, समस्यामूलक अनि नयाँ/मौलिक विषय, समाधानमुखी समस्या भएको, छोटो/छरितो, सरल, विशिष्टीकृत, व्यवहारोपयोगी र पर्याप्त सामग्री पाइने, शोधनिर्देशक तथा सल्लाहकारको उपलब्धता भएको, समय, साधन, श्रम र खर्चले धान्न सक्ने, सिद्धान्त र व्यवहारको तालमेल हुनसक्ने, मापन र मूल्याङ्कन गर्नसकिने, सामाजिक मूल्य र राष्ट्रिय नीतिको प्रतिकूल नहुने, पूर्वकार्यको समीक्षा गर्न सकिने सम्भावना रहेको आदि विशेषता युक्त हुनुपर्दछ ।

शिक्षा शास्त्र संकायले निर्देशन गरेको शोधप्रस्तावको ढाँचामा निम्न पहिलो, दोस्रो, तेस्रो अध्याय र सन्दर्भसूचीको आवश्यकता पर्दछ ।

तालिका नं. २

शोधपत्रको ढाँचाको नमुना

<p>मुखपृष्ठ मुखपृष्ठ समुद्घोषण निर्देशकको सिफारिस स्वीकृति पत्र कृतज्ञता ज्ञापन शोधसार विषयसूची तालिका सूची वृक्षारेख/आरेख सूची चित्र/नक्सा आद्यानाम/परिवणी शब्द</p>	<p>अध्याय एक शोध पिरचय १.१ विषय प्रवेश १.२ समस्या कथन १.३ शोधको उद्देश्य १.४ शोधको औचित्य र महत्त्व १.५ शोधको सीमा १.६ प्राक्कल्पना १.७ पारिभाषिक शब्द १.८ शोध पत्रको रूपरेखा</p>	<p>अध्याय दुई पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा २.१ पूर्वकार्यको समीक्षा २.२ सैद्धान्तिक अवधारणा: (शोधको शीर्षकसँग सम्बन्धित विषयको सैद्धान्तिक आधार: परिभाषा वा परिचय, विकासक्रम, तत्वहरू, वर्गीकरण, विशेषता, उपलब्धि आदि शोधसमस्यालाई पुष्टी गर्ने आधारहरू)</p>
--	---	--

<p>अध्याय तीन अध्ययन विधि र प्रक्रिया ३.१ अध्ययनको ढाँचा ३.२ जनसङ्ख्या र प्रतिनिधि नमूना ३.३ नमूना छनोट प्रक्रिया ३.४ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलनका उपकरण ३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्यान प्रक्रिया</p>	<p>अध्याय चार व्याख्या र विश्लेषण ४.१ पहिलो उद्देश्यको व्याख्या ४.२ दोस्रो उद्देश्यको व्याख्या ४.४ तेस्रो उद्देश्यको व्याख्या</p>	<p>अध्याय पाँच उपसंहार ५.१ सारांश ५.२ निष्कर्ष ५.३ उपयोगिता सन्दर्भ कृति सूची परिशिष्ट</p>
--	---	--

ख. शोधप्रस्तावका अङ्गहरू (Research Proposal Organs)

शोधप्रस्तावका प्रस्तावित अङ्गहरूको उदाहरणसहित निम्न उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छः

१.१ पृष्ठभूमि/ विषयप्रवेश/ शोधपरिचय (Preamble\ Introduction)

शोधपरिचयमा शोधशीर्षकको परिचय दिँदै अध्ययन गर्न लागिएको विषय क्षेत्रको विहङ्गम दृष्टिकोण, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सैद्धान्तिक र व्यवहारिक मुद्दा (issues) हरू तथा अध्ययनका उपलब्धिको संक्षिप्त परिचय दिइन्छ । यसमा शोध गर्न लागिएको विषयको समस्याका बारेमा प्रकाश पाउँदै सम्बन्धित विषयक्षेत्रको विस्तारमा पुग्ने योगदानका बारेमा प्रकाश पारिन्छ । यसमा अनुसन्धेय विषय र शीर्षकको सामान्य परिचय दिइन्छ, जस्तै उदाहरण-

“बानपा भित्रका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासका त्रुटिक्षेत्रहरू” शीर्षकको शोधप्रस्तावमा निम्न विषयलाई पृष्ठभूमि वा विषय प्रवेशका रूपमा उल्लेख गर्नसकिन्छ, जस्तै-

नेपाली व्याकरणको ऐतिहासिक परम्परा, नेपाली भाषाको मानक व्याकरण, नेपाली वर्णविन्यासका समस्याहरू, नेपाली वर्णविन्यासको सरलीकरणका प्रयासहरू, नेपाली वर्णविन्यासमा विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिका क्षेत्रहरू आदिका विषयमा सामान्य जानकारी दिइन्छ ।

१.२ समस्याकथन (Statement of the Problem)

समाधानका लागि पूर्व प्रस्तावित प्रश्नहरूलाई समस्याकथन भनिन्छ । यसमा आफ्नो अध्ययनमा आधारित मुद्दाको पहिचान गरी हालसम्म भएको ज्ञान वा उपलब्धिमा भएको रिक्तता (Main Gaps) को पहिचान गरी आफ्नो अध्ययनबाट ठोस उत्तर आउन सक्ने प्रश्न उठाइन्छ । समस्याकथनमा दुई वा दुईभन्दा बढी चरहरू बीचको सम्बन्धको तुलना गर्न पनि सकिन्छ र समस्याको संक्षिप्त वा विस्तृत रूपमा विशिष्टीकरण गर्न पनि सकिन्छ । शोधसमस्या दार्शनिक, ऐतिहासिक, सर्वेक्षणमूलक, सैद्धान्तिक वा तथ्यपरक जुनसुकै तर मौलिक प्रकृतिका हुनुपर्दछ । समस्याहरू सरल, संक्षिप्त, स्पष्ट, निराकरणात्मक र प्रश्नात्मक ढाँचामा हुनुपर्दछ, जस्तै उदाहरण-

तालिका नं. ३

शोध समस्याकथनको नमुना

	"बानपा भित्रका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने नेपाली वर्णविन्यासका त्रुटिक्षेत्रहरू" (परिमाणात्मक शोधका लागि)		कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन (गुणात्मक शोधका लागि)
क	कक्षा १० का विद्यार्थीले गर्ने वर्णविन्यासका त्रुटिक्षेत्र कुन कुन हुन् ?	क	कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकका बाह्य विशेषताहरू केके हुन् ?

ख	वर्णविन्यासको प्रयोगमा छात्र र छात्राहरूमध्ये कसले बढी त्रुटि गर्दछन् ?	ख	कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताहरू केके हुन् ?
ग	सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिको अवस्था के कस्तो रहेको छ ?	ग	नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कार्यमूलक व्याकरणको प्रयोग के कसरी गरिएको छ ?

१.३ शोधका उद्देश्यहरू (Objectives of the Study)

शोध समस्याको संक्षिप्त उत्तर नै शोधको उद्देश्य हुन्छ । शोधको उद्देश्य सरल, स्पष्ट, मापनीय र विशिष्ट किसिमको हुनुपर्दछ । शोधका समस्याहरू बढीमा पाँचवटासम्म पनि हुन सक्छन् तर तीनवटासम्म व्यावहारिक हुनेहुनाले सोहीअनुसार शोधको उद्देश्य निर्धारण गर्नु राम्रो हुन्छ । कतै विषयको प्रकृति हेरी सामान्य र विशिष्ट वा मुख्य र सहायक गरी दुई प्रकृतिका उद्देश्यहरू निर्धारण गरेको पनि पाइन्छ । सामान्यबाट विशिष्टीकृत हुने गरी एकै प्रकृतिका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नु राम्रो हुन्छ । उद्देश्यहरू विवरणात्मक (Descriptive), सहसम्बन्धात्मक (Corelative) र प्राक्कल्पनात्मक (Hypothetical) अध्ययनमा आधारित हुनु राम्रो मानिन्छ । भनाइको तात्पर्य शोधको उद्देश्य एकै प्रकृतिको हुनु राम्रो मानिदैन । समस्याकथनभन्दा बाहिरको उद्देश्य राख्नु पनि हुँदैन । उद्देश्यको भाषा पनि प्रश्नात्मक नभइ निश्चयात्मक हुनुपर्दछ । उद्देश्यमा आउने क्रियापद मापनीय (Action-oriented Verbs) अर्थात् वस्तुपरक उत्तर आउने प्रकृतिको हुनुपर्दछ (कुमार, १९९६: १७४) । १.२ का समस्याकथनमा आधारित शोधप्रस्तावका उद्देश्यहरू निम्न उदाहरणमा दिइएको छ-

तालिका नं. ४

शोध उद्देश्यको नमुना

क	कक्षा १० का विद्यार्थीले गर्ने वर्णविन्यासका त्रुटिक्षेत्रको खोजी गर्नु,	क	कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकका बाह्य विशेषताहरूको खोजी गर्नु,
ख	वर्णविन्यासको प्रयोगमा छात्र र छात्राहरूले गर्ने त्रुटिको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ,	ख	कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताहरूको खोजी गर्नु,
ग	सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ।	ग	कार्यमूलक व्याकरणका प्रयोगक्षेत्रहरू खोजीगर्नु ॥

१.४ शोधको औचित्य र महत्त्व (Rationale of the Study)

यो अङ्गमा प्रस्तावित शोधकार्य किन आवश्यकता परेको हो ? भन्ने प्रश्नको तर्कसम्मत उत्तर दिनुपर्दछ । पूर्वकार्यको समीक्षाले शोधको आंशिक औचित्य पुष्टि गरेको हुन्छ भने अन्य को, कसलाई के, कति उपलब्धि आफ्नो शोधकार्यबाट हुने हो

? सो कुराको तर्क संगत पुष्टि गर्नु नै शोधको औचित्य हो । आफ्नो शोधकार्यले नीति निर्माण, नयाँ सिद्धान्त प्रतिपादन र अध्ययन-अध्यापनका क्षेत्रमा पुऱ्याउने योगदानका सम्बन्धमा यसमा चर्चा गर्नुपर्दछ । यसलाई कतै शोधको महत्व वा सार्थकता (Significance) भनेर छुट्टै अर्को शीर्षकमा अध्ययन गरिएको पनि पाइन्छ ।

१.५ प्राक्कल्पना (Hypothesis)

शोधकर्ताको पूर्व अनुमान वा शोधसमस्याको प्रस्तावित वा अस्थायी उत्तरलाई प्राक्कल्पना भनिन्छ । यो शोध निष्कर्षको पूर्वानुमान हो । समग्रमा शोध वा अनुसन्धान गुणात्मक (Qualitative) र परिमाणात्मक (Quantitative) गरी दुई प्रकृतिको हुन्छ । शोधको समस्या वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक र गुणात्मक प्रकृतिको छ भने त्यस्तो शोधमा प्राक्कल्पनाको अनिवार्यता हुँदैन । शोधको समस्या तथ्याङ्कीय र परिमाणात्मक नतीजा आउने प्रकृतिको छ भने उक्त शोधमा प्राक्कल्पनाको आवश्यकता पर्दछ । परिमाणात्मक शोधकार्यको मूल उद्देश्य नै यही प्राक्कल्पनाको प्रमाणित गर्नु हो । प्राक्कल्पना तार्किक र अनुमानित भए पनि पूर्ण काल्पनिक हुँदैन । प्राक्कल्पना निर्माणको पहिलो चरणमा अनुमान (Hunch or assumption), दोस्रो चरणमा आवश्यक तथ्याङ्कको खोज वा अध्ययन (Investigation or study) र तेस्रो चरणमा निष्कर्ष: सही वा गलत (Conclusion: true or false) के हो भन्ने देखाइन्छ (कुमार, १९९६: ६६) । यही प्राक्कल्पनाले शोधकार्यलाई सोभो मार्ग दर्शन गर्नुका साथै छोटो समयमा निश्चित गन्तव्योन्मुख गराउँछ ।

प्राक्कल्पना शून्य (Null) र वैकल्पिक (Alternative) गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । यसैलाई बन्धुले कार्यवाहक र वैकल्पिक भनेका छन् (२०५२: १८) । शून्य प्राक्कल्पनामा अनुसन्धेय विषयका दुवै चल (Variable) हरू बीचको विभेद शून्य देखाइएको हुन्छ भने वैकल्पिक प्राक्कल्पनामा दुवै चलहरू बीचको भेद वा भिन्नतालाई देखाइएको हुन्छ (भट्टराई, २०६५: ९३) । शून्य प्राक्कल्पना बेठीक वा अस्वीकृत भएमा मात्र वैकल्पिक प्राक्कल्पनाको खोजी हुन्छ । अनुसन्धेय विषयका दुईवटा चलहरूमा समानता छ वा कुनै भिन्नता छैन भन्ने समस्याको पुष्टि गर्न शून्य प्राक्कल्पनाका प्रयोग भएको हुन्छ । शून्य प्राक्कल्पनाले शोधका एकभन्दा बढी समस्यालाई विभेद नगरी समान हुन भनी निष्कर्षको खोजी गर्ने काम गर्दछ । वैकल्पिक प्राक्कल्पनाले दुई समस्या एउटै होइनन् ती मध्ये कुनै एउटा समस्या बढी वा घटी छ भनी निष्कर्षको खोजी गर्ने काम वैकल्पिक प्राक्कल्पनाले गर्दछ । एउटा शोधमा एकभन्दा धेरै प्राक्कल्पनाको व्यवस्था गर्नसकिन्छ । ती सबै प्राक्कल्पना प्रमाणित हुनैपर्छ भन्ने हुँदैन । प्राक्कल्पना प्रमाणित नभए पनि त्यसको विश्लेषणको महत्व भने शोधमा हुन्छ । शून्य प्राक्कल्पना प्रमाणित नभएमा वा बेठीक प्रमाणित भएमा स्वतः वैकल्पिक प्राक्कल्पनाको प्रयोग हुन्छ र उक्त प्राक्कल्पनाका आधारमा निष्कर्ष निकालिन्छ, जस्तै उदाहरण-

क. शून्य प्राक्कल्पना

कक्षा १० का विद्यार्थीहरू वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरू गर्दैनन ।

कक्षा १० का छात्र र छात्राले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिमा कुनै भिन्नता छैन ।

ख. वैकल्पिक प्राक्कल्पना

कक्षा १० का विद्यार्थीहरूमा छात्राका तुलनामा छात्रहरूले वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटि बढी गर्दछन् ।

१.६ शोधको सीमाङ्कन (Limitation)

कुनै विषयमा शोध गर्दा शोधार्थीले आफ्नो शोधको भौगोलिक कार्यक्षेत्र र विषयवस्तुको सीमा क्षेत्रका बारेमा स्पष्ट सीमा क्षेत्र तोक्नु पर्दछ । सीमा तोक्दा विशेष गरी शोधशीर्षक र उद्देश्यको परिधिभित्र रहेर आफूले अध्ययन गर्ने र नगर्ने क्षेत्रको किटानी सीमा तोक्नु पर्दछ साथै शोध विधि र तथ्याङ्क संकलनका आधार तथा प्रयोगमा आउने साङ्ख्यिकीको समेत चर्चा गर्नु राम्रो हुन्छ । यसलाई पनि कतै सीमा (Limitation) र सीमाबन्धन/सीमाङ्कन (Delimitation) भनेर छुट्याएको पनि पाइन्छ । Limitation भन्दा पनि Delimitation मा अझै सूक्ष्म सीमा बाँधिएको हुन्छ, जस्तै- उदाहरणः

प्रस्तुत अध्ययन बानपा भित्रका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिको अध्ययनमा सीमित रहने छ ।

अध्ययन क्षेत्रभित्रका पाँचवटा सामुदायिक र पाँचवटा संस्थागत गरी १० वटा विद्यालयहरूमा मात्र यो अध्ययन सीमित रहने छ ।

१० वटा विद्यालयका १२/१२ जनाका दरले जम्मा १२० विद्यार्थीमा यो अध्ययन सीमित रहने छ ।

छात्र र छात्राको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी ६०-६० जना विद्यार्थीलाई अध्ययनको केन्द्र बनाइने छ ।

१.७ प्रयुक्त प्रमुख शब्दहरूको परिभाषा (Definition of the Key Terms)

शोधलाई सुबोध्य गराउन आफ्नो शोधमा प्रयोग हुने प्रमुख शब्दहरूको परिभाषा शोधप्रस्तावमा नै उल्लेख गर्नु राम्रो हुन्छ । यदि आफूले गर्ने शोधकार्य कुनै स्रोतकेन्द्र, सामुदायिक विद्यालय र संस्थागत विद्यालयको तुलनात्मक अध्ययनमा आधारित छ र उक्त विद्यालयमा पुगेर विभिन्न प्रश्नावलीहरू तयार गरी वर्णविन्यासका नियमको त्रुटि विश्लेषण गर्ने हो भने तपसिल बमोजिमको पारिभाषिक शब्दहरू उल्लेख गर्न सकिन्छ-

त्रुटि (Error) : मातृभाषीले आफ्नो भाषामा त्रुटि गर्दैनन् भन्ने मान्यता अनुसार कुनै भाषाको भाषिक नियमहरू प्रयोग गर्ने क्षमताको अभावमा गरिने भाषिक नियमको गलत प्रयोगलाई त्रुटि भनिन्छ ।

सामुदायिक विद्यालयः शिक्षा ऐन तथा नियमावली अनुसार सरकारी तलब तथा अनुदानबाट सञ्चालित विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालय भनिन्छ ।

संस्थागत विद्यालय: शिक्षा ऐन तथा नियमावली अनुसार स्थापना भई कम्पनी रजिष्टार कार्यालय वा शैक्षिक गुठीमा दर्ता भएका नीजि तथा आवसीय विद्यालयहरूलाई संस्थागत विद्यालय भनिन्छ ।

वर्णविन्यासका नियम: वर्णविन्यासका लेख्य चिन्हहरू (ह्रस्व/दीर्घ, य/ए, ब/व, छे/क्ष, ग्यँ/ज्ञ, श/ष/स, रि/ऋ, पञ्चमवर्ण, शिरविन्दु/चन्द्रविन्दु, हलन्त/अजन्त, पदयोग/पदवियोग) सँग सम्बन्धित नियमहरू ।

१.८ पूर्वाध्ययन/ पूर्वाकार्यको समीक्षा (Review of Literature)

शोधकार्यको थालनी गर्नुपूर्व आफूभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा केकस्ता अध्ययन अनुसन्धानहरू भएका छन् भनी गरिने अध्ययनलाई पूर्वाध्ययन वा पूर्वाकार्यको समीक्षा भनिन्छ । पूर्वाध्ययन कालक्रमिक रूपमा गर्नुपर्दछ । यसले नै विषयको महत्व, गहनता, चुनौती, अध्ययन गर्ने पद्धति, सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरू, नयाँ ज्ञानको क्षेत्र आदि कुराको जानकारी गराउँछ । पूर्वाकार्यको अध्ययनले सम्बन्धित विषयमा भएको सकारात्मक वा नकारात्मक र पूर्ण वा अपूर्ण दुबै उपलब्धिको खोजी गर्दछ । पूर्वाकार्यप्रति आफ्नो समर्थन वा खण्डन गर्न पनि यसको आवश्यकता पर्दछ । अनुसन्धान कार्यमा लागेका व्यक्तिका लागि पूर्वाकार्यको अध्ययन प्रक्रिया शोधशीर्षक चयन र समस्या निर्माण गर्नुपूर्व सुरु गरी शोधपत्र (Thesis) वा शोधप्रबन्ध (Dissertation) तयार नहुँदासम्म यो कार्य जारी रहन्छ । तसर्थ यो एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया (Continuous process) हो ।

अनुसन्धानमा पूर्वाकार्यको समीक्षाले शोधसमस्याको विशिष्टीकरण (Bring clarity & focus on research problem) गर्न, शोधविधिको सुधार गर्न (To improve methodology) र ज्ञानको क्षेत्र फराकिलो गराउन (To broaden knowledge) सहयोग पुऱ्याउँछ । रन्जित कुमारका अनुसार पूर्वाकार्यको समीक्षा गर्दा निम्न चारवटा चरण वा प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्दछ (१९९६: २६)-

क. पूर्वाकार्यको खोजी (Search for existing literature)

ख. छनोटमा परेका पूर्वाकार्यको समीक्षा (Review the literature selected)

ग. सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माण (Develop a theoretical framework)

घ. धारणात्मक अवधारणा निर्माण (Develop a Conceptual framework) ।

अनुसन्धान कार्यको पहिलो चरणमा आफ्नो विषयशीर्षकसँग सम्बन्धित प्रकाशित पुस्तक, पत्रिकाका लेखरचनाहरू र अप्रकाशित अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनहरूको खोजी गर्ने काम हुन्छ । दोस्रो चरणमा उक्त छनोटमा परेका कृतिहरूको कालक्रमिक रूपमा समालोचनात्मक (Critical) अध्ययन गरिन्छ । पूर्वाकार्यको समीक्षा गर्दा सामग्रीको विवरणात्मक सूची दिएर मात्र पुग्दैन । यसमा कृतिको शीर्षक, अनुसन्धानको प्रयोजन, उद्देश्य वा समस्याकथन, अध्ययन विधि र निष्कर्ष के निस्किएको छ ? उक्त कुराको विवरण दिनुपर्दछ । साथै उक्त शोधको प्रयोग नीतिनिर्माण, शैक्षिक सामग्री वा अनुसन्धानकर्ता कसका लागि कुन क्षेत्रमा उपयोग भएको छ या भएको छैन त्यसको पनि चर्चा गर्नु राम्रो हुन्छ । पूर्वाकार्यमा भएका अनुसन्धानात्मक दुराचरण र अन्य कमीकमजोरीको पनि विनापूर्वाग्रह औल्याउन सकिन्छ । पूर्वाकार्यबाट आफ्नो

विषयसँग सम्बन्धित वस्तुगत आधार के कति उपयोगी छ ? सोको विवरण खुलाउनु पर्दछ ।

पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा त्सेनो र चौथौ चरणको अध्ययनबाट अनुसन्धानकर्ता आफूलाई आवश्यक पर्ने ज्ञान, सीप र धारणाको विकास भइसकेको हुन्छ । शोधकर्ताको पूर्वाध्ययनबाट प्राप्त आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक ज्ञानलाई नै सैद्धान्तिक अवधारण (Theoretical framework) भनिन्छ । पूर्वकार्यको अध्ययनले सैद्धान्तिक रूपरेखा निर्माण गर्न र सैद्धान्तिक रूपरेखाले पूर्वकार्यको समीक्षा गर्न तथा शोधकार्य सम्पन्न गराउन सहयोग गर्दछ । सैद्धान्तिक रूपरेखाको व्यवहारिक प्रयोग नै धारणात्मक अवधारणा (Conceptual framework) हो । सैद्धान्तिक रूपरेखाको निर्माणले नै धारणात्मक रूपरेखाको निर्माणमा सहयोग गरेको हुन्छ ।

निष्कर्षमा पूर्वकार्यको समीक्षाले ज्ञान वा तथ्यको खोजी गर्न, अध्ययन हुन बाँकी विषयको दिशाबोध गराउन, समस्या पहिचान र विशिष्टीकरण गर्न, अध्ययनको सीमा निर्धारण गर्न, आफ्नो अध्ययनको सैद्धान्तिक र धारणात्मक रूपरेखा (Theoretical & Conceptual framework) निर्माण गर्न, प्राक्कल्पना निर्माण गर्न, विषयको गहनता पत्तो पाउन, सम्भावित त्रुटि र पुनरावृत्तिबाट जोगिन तथा तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र उपकरण निर्माण/छनोट गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ । यसैलाई पूर्वकार्यको उद्देश्य, महत्त्व वा फाइदा पनि भन्न सकिन्छ । यही पूर्वकार्यको अध्ययनले नै आफ्नो अध्ययनको दिशाबोध र मौलिक क्षमताको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

पूर्वकार्यको समीक्षामा सन्दर्भसङ्केत (Citation) को ठूलो महत्त्व हुन्छ । यसले आफ्नो अध्ययनलाई आधार प्रदान गर्न र अध्ययनको विश्वासनीयता बढाउन सहयोग गरेको हुन्छ । साथै पूर्वकार्यप्रतिको आभार र आदर प्रकट गर्न पनि यसले सहयोग गर्दछ । पूर्वकार्यको अध्ययन वा समीक्षा गर्दा गर्भे टिप्पणी (Parenthetical note), पाद टिप्पणी (Foot note), पाठान्त/अन्त्य टिप्पणी (End note) वा कृतिसूची टिप्पणी (Bibliographical note) मध्ये कुनै एउटा सन्दर्भसङ्केतलाई उपयोगमा ल्याउनै पर्ने हुन्छ ।

पूर्वकार्यको समीक्षामा अरूको भनाइ वा कथनलाई आफ्ना शब्दमा शब्दान्तर (Paraphrase), संक्षपीकरण (Summarize) वा प्रत्यक्ष उद्धरण (Direct quotation) गरेर प्रस्तुत गर्न सकिन्छ (पाण्डेय, २०६९: १६) । यदि अरूको भनाइको आसय वा विचारलाई सन्दर्भसङ्केतको उल्लेख नगरी लिइयो वा साभार गरियो भने त्यो बौद्धिक चोरी वा भावहरण (Plagiarism) हुन्छ (बन्धु, २०५३: ७४) । शोधकार्यमा अरूका विचार वा निष्कर्षलाई उपयोगमा ल्याउनु नै शोधको धर्म हो । तर सन्दर्भसङ्केतको उल्लेख नगर्नु वा उक्त पूर्व शोधकर्ताप्रति कृतज्ञता (Acknowledge) प्रकट नगर्नु बौद्धिक बेइमान वा अपराध मानिन्छ । यी अपराधहरूबाट जोगिन पनि पूर्वकार्यको समीक्षामा सन्दर्भसङ्केत (Citation) को आवश्यकता पर्दछ । यसको उपयोगसम्बन्धी थप जानकारीका लागि हेर्नु उपशीर्षक १.१३ मा ।

अनुसन्धान कार्य गर्दा वा पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा शोधकर्ताले अनुसन्धानको आचरण वा नियमको पालना गर्नुपर्दछ । यदि शोधकर्ताले अनुसन्धानको आचरण पालना नगरेमा अनुसन्धान अनाचरण वा दुराचरण (Research misconduct) हुन्छ । शोधकर्ताले अनुसन्धानसँग सम्बन्धित यी आधारभूत कुरा बुझ्नेको हुनुपर्दछ । अनुसन्धान दुराचरणसम्बन्धी थप व्याख्या हेर्नु १.९.६ मा गरिएको छ ।

१.९ अध्ययन विधि र प्रक्रिया (Methods and Procedures of the Study)

शोधको महत्वपूर्ण अङ्ग शोधविधि हो । आफ्नो विषयको प्रकृतिअनुसार कुन विधिको प्रयोग गर्ने हो ?, सो को विवरण पहिले शोधप्रस्तावमा र अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भइसकेपछि पनि आफ्नो अनुसन्धान प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्दछ । भाषिक अनुसन्धानमा सामान्यतया **वर्णनात्मक** (Descriptive), **सर्वेक्षण** (Survey), **क्षेत्रीय अध्ययन** (Field study), **प्रयोगात्मक** (Experimental), **तुलनात्मक** (Comparative) आदि मध्ये कुनै एउटा विधिलाई उपयोगमा ल्याइएको हुन्छ । **वर्णनात्मक विधि**को प्रयोग गर्दा वर्तमानमा आधारित समस्याहरूको खोजी वा एककालिक अध्ययनमा विशेष ध्यान दिइन्छ । यो विधिको उपयोग गर्दा आफ्नो शोधप्रस्तावमा सत्य र वास्तविकतामा आधारित सामग्री, सामुहिक निष्कर्ष, प्रतिनिधिमूलक नमुना छनोटका आधार, स्थलगत अध्ययन, तथ्याङ्क विश्लेषणका आधार आदि पक्षमा विशेष ध्यान दिइन्छ ।

सर्वेक्षण विधि स्थलगत सामग्री सङ्कलनमा उपयोग गरिन्छ । यो विधि प्रारम्भिक सर्वेक्षण गर्न, सम्भाव्यता अध्ययन गर्न, सामाजिक समस्याको समाधानका उपायहरू खोजी गर्न, मानिसका धारणाहरू बुझ्न उपयोगी मानिन्छ । यसमा पनि सर्वप्रथम व्यक्ति, स्रोत, स्थान र प्रश्नावलीहरूको निर्माण गरिन्छ । यस विधिमा परिमाणात्मक निष्कर्ष आउने हुनाले साङ्ख्यिकीको प्रयोग र प्राथमिक श्रोतका सामग्री सङ्कलनमा जोडदिइने कुरालाई प्राथमिकता दिइने कुरा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

क्षेत्रीय विधि उपयोग गर्दा निश्चित भूगोलको सीमा निर्धारण गरी प्राकृतिक परिवेशमा यथार्थपरक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ । यो विधिमा शोधकर्ता स्वयम् सम्बन्धित भौगोलिक क्षेत्रमा पुगी सम्बन्धित विषयको सूक्ष्म अध्ययन र अवलोकन गर्ने कुरा एवम् आफ्नो अनुसन्धान वस्तुगत, विश्वासनीय र वैध हुन्छ भन्ने आधारहरू प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । **प्रयोगात्मक** विधिलाई उपयोगमा ल्याउने हो भने यसमा स्वतन्त्र चल/प्रयोगात्मक समूह (Experimental group) र नियन्त्रित/ आश्रित चल (Controlled group) हरूको निर्धारण गरी दुई समूहबीचको सहसम्बन्धलाई स्पष्ट पारिनेछ भन्ने विषयलाई उल्लेख गर्नुपर्दछ । आफ्नो अनुसन्धानमा **तुलनात्मक विधि**लाई प्रयोगमा ल्याइएको हो भने अनुसन्धानका दुई विषय वा चल (Variable) का बीचमा पाइने समानता, असमानता, मेल, बेमेल, निकटता, दूरता, आंशिक समानता/असमानताका बारेमा चर्चा गर्नुका साथै प्राथमिक श्रोतका सामग्री र साङ्ख्यिकीकरणको प्रयोगलाई विशेष ध्यान दिनुपर्दछ ।

क्रियात्मक वा प्रायोगिक (Action or applied) विधिमा शोधकर्ता आफैले कार्य गरी आफ्ना लागि चाहिने ज्ञान वा सीपको खोजी गरिन्छ । यस विधिमा शोधकर्ता आफैले आफ्नो समस्याको समाधान गरी आफ्नो पेसागत क्षमताको विकास गर्ने आधारहरू प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यसमा योजना, कार्यान्वयन, अवलोकन र प्रतिविम्बनका चरणसम्महरू समेत उल्लेख गरिएको हुन्छ । अनुसन्धानबाट उपलब्धि हाँसिल नहुँदासम्म शोधकार्यमा पुनरावृत्ति भइरहन्छ । **जाति भाषिक** अध्ययनलाई प्राथमिकता दिने हो भने कुनै जाति वा समुदायको संस्कृति र भाषिक व्यवहारलाई प्राथमिकता दिइन्छ भन्ने कुरा आफ्नो शोधप्रस्तावमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

अध्ययनविधिमा सामग्री सङ्कलनका क्रममा आवश्यक पर्ने विभिन्न प्रश्नावली, मतावली, जाँच सूची, उपकरण आदिको समेत स्पष्ट खाका आफ्नो शोधप्रस्तावमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । अनुसन्धान विधिका थप प्रक्रियाहरू निम्न उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ-

१.९.१ अनुसन्धानको ढाँचा (Research Design)

अनुसन्धान गर्नका लागि तयार गरिएको विस्तृत योजनालाई अनुसन्धानको ढाँचा भनिन्छ । सि. आर. कोथरीले कम खर्चमा **तथ्याङ्कको सङ्कलन र विश्लेषण** गर्ने प्रयोजनका लागि तयार गरिएको योजनालाई अनुसन्धानको ढाँचा भनेका छन् (२००४: ३१) । उनका अनुसार अनुसन्धानका क्रममा तयार गरिने अवधारणागत संरचना (Conceptual structure) नै शोधको ढाँचा हो । यसमा १० वटा प्रश्नको उत्तर खोजिएको हुन्छ, १. कुन शीर्षकमा, २. कुन उद्देश्यले, ३. कुन क्षेत्रमा, ४. कुन प्रकारका तथ्याङ्क, ५. कुन स्रोतका तथ्याङ्क, ६. कति समयको अध्ययन, ७. कुन आकारको नमुना छनोट, ८. कुन तरिकाबाट तथ्याङ्क सङ्कलन, ९. कसरी तथ्याङ्क विश्लेषण, १०. कुन शैलीको प्रतिवेदन निर्माण हुँदछ भन्ने अवधारणागत संरचना निर्माण गर्नु नै शोधको ढाँचा हो ।

रन्जित कुमारको भनाइअनुसार शोधप्रश्न वा समस्याकथनको उत्तर प्राप्तिका लागि तयार गरिएको **योजना, बनोट र रणनीति** लाई अनुसन्धानको ढाँचा भनिन्छ (A research design is a plan, structure and strategy of investigation so conceived as to obtain answer to research question of problems- 1996: 74) । यसमा **योजना (Plan)** ले समस्याको सूचना (स्रोत र प्रकार) सङ्कलनमा सघाउँछ, **बनोट (Structure)** ले सैद्धान्तिक अवधारणा (Conceptual framework) निर्माण गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ र **रणनीति (Strategy)** ले अध्ययनका क्रममा आइपर्ने समस्याहरूलाई समाधान गर्नमा सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । जहोदाका अनुसार तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषणको व्यवस्थापन गर्ने सर्त नै अनुसन्धानको ढाँचा हो (According to Jahoda "A research design is the arrangement of conditions for collection and analysis of data....," 1962: 50) . यसमा अनुसन्धानका लागि अवश्यक पर्ने सबै अङ्गहरूको समावेश भएको हुन्छ ।

१.९.२ जनसङ्ख्या र नमुना छनोट वा प्रतिनिधि नमुना (Population and Sample Selection)

अनुसन्धानको प्रकृतिअनुसार जनसंख्या र नमुना प्रतिनिधिको निर्धारण शोधविधिमा नै उल्लेख गर्नु पर्दछ । क्षेत्रीय अध्ययन विधिमा आधारित शोधकार्य गर्नु छ भने शीर्षकले समेट्ने विद्यालय, कक्षा, छात्र, छात्रा, मातृभाषी, दोस्रो भाषी आदि शोधको जनसंख्याअन्तर्गत पर्दछन् । अनुसन्धानमा सबै जनसंख्या समक्ष अनुसन्धानकर्ता पुग्न सम्भव नहुने हुँदा उक्त जनसंख्याको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रतिनिधि नमुना छनोट गरिन्छ । तोकिएको जनसंख्यामा कम्तीमा १० प्रतिशत प्रतिनिधि नमुना छनोट गर्नुपर्दछ ।

उदाहरणका लागि बानपा क्षेत्रभित्र सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई यो शोधकार्यमा जनसंख्याका रूपमा उपयोग गरिने छ । उक्त जनसंख्याबाट सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका छात्र र छात्राको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनेगरी प्रतिविद्यालय १२ जनाका दरले १२० विद्यार्थीलाई प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा छनोट गरिने छ ।

१.९.३ नमुना छनोट प्रक्रिया (Sampling Technique)

शोधमा महत्वपूर्ण पक्ष सामग्री सङ्कलन गर्नु हो । सामग्री सङ्कलन गर्दा **प्राथमिक** वा **द्वितीयक** कुन स्रोतलाई प्राथमिकता दिने हो सो का विषयमा पनि चर्चा गर्नुपर्ने हुन्छ । प्राथमिक स्रोतका सामग्रीअन्तर्गत शोधकर्ता आफैले खोजेका प्राचीन अभिलेख, सर्वेक्षण, अवलोकन, प्रश्नावली, जनसम्पर्क, अन्तर्वार्ता आदि पर्दछन् भने द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरूमा अरूले तयार गरेका प्रकाशित पुस्तक, पत्रपत्रिका, अध्ययन प्रतिवेदन आदि पर्दछन् । साथै शोधमा सबै सामग्री जुटाउन वा समग्र जनसङ्ख्याको छनोट गर्न सम्भव हुँदैन । भात पाक्यो कि पाकेन भनी एक सितो भातको परीक्षण गरेभैँ शोधमा पनि निश्चित संख्यामा सामग्री वा जनसंख्याको नमुना छनोट गरिन्छ । नमुना छनोट गर्दा चलहरूको संख्या, प्रकार, एकाइ, आकार, विधि आदि नमुनाहरूको छनोट गरिन्छ ।

नमुनाको छनोट मुख्य दुई आधारमा हुन्छ- **क. सम्भाव्य नमुना (Probability Sampling):** सम्भाव्य नमुना छनोटमा जनसंख्याको सबै एकाइबाट समान प्रतिनिधित्व हुने सम्भावना रहन्छ । **ख. असम्भाव्य नमुना (Non-Probability Sampling):** असम्भाव्य नमुना छनोटमा जनसंख्याको सबै एकाइको प्रतिनिधित्व हुने सम्भावना रहँदैन । बरु अनुसन्धानकर्ता आफैले स्वविवेकमा त्यसको व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । आफ्नो शोधकार्यमा यो नमुना छनोट प्रक्रिया केकस्तो हो स्पष्ट उल्लेख शोधविधिमा हुनु पर्दछ ।

१.९.४ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन उपकरण (Tools for Data Collection)

शोधकार्यमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न विभिन्न प्रकारका प्रश्नावलीहरू, क्यामरा, भिडियो क्यामरा, जिपिएस, रेकर्डर, मुवाइल, ल्यापटप कम्प्युटर आदि मध्ये कुन कुन उपकरणको आवश्यकता पर्ने हो उपकरणहरू शोधप्रस्तावमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

१.९.५ तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन प्रक्रिया (Data Collection Process)

अनुसन्धानको प्रकृति हेरी सोधनी (Inquiry), अन्तर्वार्ता (Interview), प्रश्नावली (Questionnaire), मतावली (Opinion), अवलोकन (Observation), जाँच सूची (Checklist), श्रेणी मापन (Ratio scale) आदि प्रक्रियाको उपयोग गरी तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन गरिन्छ । शोधप्रस्ताव तयार गर्दा यी कुन प्रक्रियाको उपयोग गर्ने हो सो विषयमा पनि उल्लेख वा पूर्व जानकारी दिनुपर्दछ । शोधमा सामग्री स्थलगत (क्षेत्रकार्य), पुस्तकालयीय (पुस्तक, पत्रपत्रिका, अभिलेख, शोधपत्र आदि) र विद्युतीय सञ्चार/अन्तरजाल (नेट, वेब) आदि मध्ये कुन स्रोत प्रयोग गर्ने हो सो पनि शोधप्रस्तावमा खुलाउनु पर्दछ ।

१.९.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्यान प्रक्रिया (Data Analysis and Processing)

यदि परिमाणात्मक नतिजाको अपेक्षा गरिएको शोध हो भने तथ्याङ्क विश्लेषणका आधारहरू स्पष्ट पार्नुपर्दछ । तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या गर्दा अध्ययनको सीमाभिन्न रहेर अध्ययन विधि र प्रक्रियाको समेत चर्चा गर्दै सम्भाव्य नतिजा र छलफलको चर्चा गरिन्छ । शोध गुणात्मक (Qualitative) प्रकृतिको छ भने वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक तरिकाबाट तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिन्छ । यदि शोध परिमाणात्मक (Quantitative) प्रकृतिको छ भने आफ्नो शोधमा प्रयोग गरिने सांख्यिकी (Statistics) मा सारिणीकरण (Tabulation), आरेख (Diagram), आलेख (Graph), औसत (Average), बहुलक (Mode), मध्यमान (Mean), मानक विचलन (Standard Deviation), सहसम्बन्ध गुणाङ्क (Correlation Coefficient), जेड परीक्षण (Z-Test), टी.परीक्षण (T-Test), काइस्क्वायर परीक्षण (Chi-Square Test), एफ्. परीक्षण (F-Test) आदि मध्ये कुनकुन प्रक्रियालाई प्रयोगमा ल्याइने हो सो को पनि जानकारी दिनुपर्दछ । साथै आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क विश्लेषण गर्न एसपिएएसएस (Statistical Package for social Sciences, SPSS), एक्सल (MS-Excel), भौगोलिक सूचना प्रणालीमा आधारित सफ्टवेयर (ArcGIS) आदि मध्येमा कुन प्रयोग गरिने हो सो समेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ ।

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने क्रममा अनुसन्धानकर्ताले जानेर वा नजानेर अनुसन्धान अनाचरण वा दुराचरण गर्नसक्छ । अनुसन्धानको प्रस्ताव (Proposing), सम्पादन (Performing), पूर्वाध्ययन (Reviewing research) वा नतिजा प्रकाशन (Reporting research result) का क्रममा शोधकर्ताले जालसाजी (Fabrication), तथ्याङ्क तोडमोड (Falsification) र बौद्धिक चोरी (Plagiarism) गर्नुलाई अनुसन्धान दुराचरण (Research misconduct) भनिन्छ (UOSTP, 2019) । अनुसन्धानमा यी तीन कार्य (FFP) लाई बौद्धिक अपराध मानिएको छ । यो बौद्धिक अपराध वा दुराचरणले प्रत्यक्ष रूपमा समाज, अध्येता र विद्यार्थीलाई प्रभाव पारेको हुन्छ । यदि तथ्याङ्क विश्लेषणमा दुराचरण भयो भने यसले वैज्ञानिक खोज र शोधकार्यप्रति जनविश्वासको संकट उत्पन्न गराउँछ । यसले स्थापित सिद्धान्तलाई प्रभाव पार्नुका साथै समय, साधन र स्रोतको समेत दुरुपयोग गरेको हुन्छ ।

अनुसन्धान कार्यमा लागेको व्यक्तिले प्राथमिक वा द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्क वा नतिजालाई जानेर वा नजानेर तोडमोड (थप्नु वा लुकाउनु) गर्नु र जालसाजी गर्नुलाई सामाजिक रूपमा अनैतिक र कानुनी रूपमा दण्डनीय कार्य मानिन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखनमा तथ्याङ्क तोडमोड र जालसाजीको कार्य उस्तै (बौद्धिक अपराध) भए पनि यी दुईमा भिन्नता रहेको छ । अरूले प्रयोग गरेका तथ्याङ्क, निष्कर्ष, साधन र प्रक्रियालाई थपघट वा तोडमोड गरी आफ्नो कृति वा अनुसन्धानमा उपयोग गर्ने काम तथ्याङ्क तोडमोड हो भने आधारविनाका तथ्याङ्क वा नतिजालाई नयाँ बनाएर वा थपेर नतिजा प्रकाशनमा ल्याउने काम जालसाजी हो । यी दुई कार्यमा निम्न भिन्नता छ :

तथ्याङ्क तोडमोड (Falsification)	जालसाजी (Fabrication)
अनुसन्धान कर्ताले आशातित नतिजा प्राप्त गर्न नसक्दा वा तोकिएको समयमा काम सम्पन्न नहुँदा प्राप्त तथ्याङ्कलाई थपघट गर्नु, अरूको भनाइलाई तोडमोड गरी आफू अनुकूलको नतिजा बाहिर ल्याउनु, उपकरणलाई नियन्त्रण वा दुरुपयोग गर्नु आदि ।	काल्पनिक सूचक तयार गर्नु, सूचना वा तथ्याङ्कका आधारमा हुँदै नभएको विषयलाई पनि हो भनी पुष्टि गर्ने आधार तयार गर्नु, असत्यलाई सत्य बनाउन जालभेल गरी नतिजा प्रकाशनमा ल्याउनु, उपयोगमा नआएका कृतिसूची र सूचकको नाम उल्लेख गर्नु आदि ।

अनुसन्धानकर्ताले तथ्याङ्क विश्लेषणका क्रममा यी आधारभूत कुराहरू बुझेको हुनुपर्दछ ।

१.१० शोधको रूपरेखा (Organization of the Study)

शोधपत्रको रूपरेखामा अध्याय र त्यसअन्तर्गतका विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकहरूको सूची प्रस्तुत गरिन्छ । शोधको रूपरेखा पनि संस्थान, संकाय र विभागअनुसार फरकफरक हुनसक्छन् । शिक्षाशास्त्र संकायको डीन कार्यालयले तयार गरेको शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको पाइन्छ-

अध्याय एक :	शोधको परिचय
अध्याय दुई :	पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा
अध्याय तीन :	अध्ययन विधि र प्रक्रिया
अध्याय चार :	नतिजा र छलफल
अध्याय पाँच :	उपसंहार (सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता)
सन्दर्भकृति सूची परिशिष्ट	

१.११ कार्ययोजना (Work Schedule)

विश्वविद्यालयमा पेस गरिने तह पारको शोधप्रस्तावमा समयावधिको किटानी त्यति आवश्यकता पर्दैन किनभने पाठ्यक्रममा नै स्नातकोत्तर तहका निम्ति बढीमा एक वर्ष, एम्.फिल.लाई दुई वर्ष र विद्यावारिधिलाई पाँच वर्षसम्मको अवधि तोकिएको हुन्छ । तर परियोजना सम्पन्न गर्ने अनुसन्धानमा भने समयावधि नभइ हुँदैन । अनुसन्धान

फरकफरक प्रकृतिका हुनेहुनाले सबैमा एकै प्रकृतिको समयको विभाजन हुँदैन तर पनि क्षेत्रकार्यमूलक र सर्वेक्षणमूलक अनुसन्धानमा पहिलो चरणको तीस प्रतिशत कार्यअन्तर्गत पूर्वकार्यको समीक्षा र अनुसन्धानका आधारहरूको निर्माण, पूर्वपरीक्षण एवम् परिमार्जन गरिसकेको हुनुपर्दछ । त्यसैगरी दोस्रो चरणमा करिव चालीस प्रतिशत कार्यअन्तर्गत तथ्य सङ्कलन, वर्गीकरण, विश्लेषण र सामान्यीकरण गरिसकेको हुनुपर्दछ । तेस्रो चरणको तीस प्रतिशत समयमा प्रतिवेदन लेखन, परिमार्जन, टंकन, रूजु र सम्बन्धित निकायमा पेस गर्नुपर्ने हुन्छ (बन्धु, २०५७: २४) । शोधप्रस्तावमा आफ्नो शोधकार्य कुन अवधिमा के कति काम सम्पन्न गरिने हो सो को विवरण उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ ।

तह पारको शोधप्रस्तावमा यो अनिवार्य अङ्ग होइन । यसमा सामग्री सङ्कलन (४०), सङ्कलित सामग्रीको मूल्याङ्कन र विश्लेषण (३०), प्रतिवेदन लेखन/मस्यौदा तयारी (२०) र परिमार्जन तथा टङ्कन (१०) प्रतिशतका दरले कम्तीमा छ महिनादेखि एक वर्षको अवधिलाई कार्ययोजनामा राख्नु व्यवहारिक देखिन्छ, जस्तै उदाहरण-

प्रस्तुत शोधकार्य निम्न कार्य तालिका बमोजिम छ महिनाभित्रमा पूरा गरिने छ-

तालिका नं. ५

कार्य तालिकाको नमुना

क्र.सं.	कार्यक्रम	मासिक कार्य तालिका				
		पुस	माघ	फागुन- चैत्र	बैसाख	जेठ
१.	पूर्वकार्यको अध्ययन					
२.	क्षेत्रकार्य भ्रमण (सामग्री संकलन)					
३.	सामग्रीको अध्ययन र विश्लेषण					
४.	प्रतिवेदन लेखन, तालिकीकरण र टङ्कन					
५.	परिमार्जन र शोध पत्रको अन्तिम तयारी					

१.१२ खर्च विवरण (Budgeting)

विश्वविद्यालयमा पेस गरिने तह पारको शोधप्रस्तावमा खर्च विवरणको अनिवार्यता हुँदैन । तर परियोजनामूलक वा छात्रवृत्तिका लागि प्रस्तुत गरिने शोधप्रस्तावमा अनुमानित बजेटको खर्च विवरण पनि उल्लेख गर्नुपर्दछ । उक्त बजेटमा पारिश्रमिक, फिल्डकार्य, सन्दर्भसामग्री, टाइपिङ र बाइन्डिङ, मसलन्द आदि शीर्षकमा खर्चको बाँडफाँड उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

१.१३ सन्दर्भसामग्री (References)

शोधकार्यका सन्दर्भमा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीलाई सन्दर्भसामग्री भनिन्छ । शोध लेखनका क्रममा प्रयोग गरिएका मात्र कृतिहरूको सूचीलाई **सन्दर्भसामग्री/सन्दर्भसूची** (References) भनिन्छ । शोधकार्यमा उपयोग भएका वा प्रत्यक्ष उपयोग नभए पनि सन्दर्भसूचीका रूपमा पाठान्त्यमा सूचीकृत गरिन्छ भने यस विस्तृत किसिमको सूचीलाई ग्रन्थसूची/कृतिसूची (Bibliography) भनिन्छ (बन्धु, २०६५: ९६) । शोधकार्यमा प्रयोगमा आएका सबै कृतिहरूको सूचीलाई सन्दर्भसूची वा कृतिसूची भनिन्छ । तर सन्दर्भसूची र कृतिसूचीमा भिन्नता छ । सन्दर्भसामग्री वा सन्दर्भसूचीका रूपमा उपयोग भएका सामग्रीहरूको शोधप्रबन्ध वा पाठभिन्न पनि सन्दर्भित कृति वा सन्दर्भाङ्कन (Reference cited\ citation) उल्लेख गर्नु पर्दछ । तर कृतिसूचीको प्रयोग भएमा सन्दर्भाङ्कन वा सन्दर्भसङ्केतको आवश्यकता पर्दैन ।

बौद्धिक चोरीबाट मुक्त हुनका निम्ति सन्दर्भसङ्केतको प्रयोग गर्नुपर्दछ । सन्दर्भसङ्केतको प्रयोगमा **गर्भ टिप्पणी** (Parenthetical note), पाद टिप्पणी (Foot note) वा पाठान्त/अन्त्य टिप्पणी (End note) मध्ये कुनै एउटा सन्दर्भसङ्केतलाई उपयोगमा ल्याउनु पर्ने हुन्छ । प्रतिवेदन लेखनमा द्वितीयक स्रोतको सामग्री अथवा अरुको भनाइ वा कथनलाई आफ्नो कथन बनाउँदा शब्दान्तर (Paraphrase), संक्षपीकरण (Summarize) वा प्रत्यक्ष उद्धरण (Direct quotation) गरेर प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । प्रतिवेदनमा सन्दर्भ सामग्रीको उपयोग उद्धरित (Cited), अवलोकित (Consulted), चयनित (Selected) वा टिप्पणी (Annotated) गरेर पनि गर्नसकिन्छ । विश्वमा सन्दर्भ सामग्री प्रयोगका विभिन्न पद्धतिहरू रहेको पाइन्छ । विश्वमा प्रचलनमा रहेका केही पद्धतिहरू निम्नानुसार रहेका छन् (कुमार, १९९६: २४५)-

- Harvard System
- American Psychological Association System (APA)
- American Medical Association System
- McGraw-Hill System.
- Modern Languages Association System (MLA) &
- Footnote System.

नेपालका सन्दर्भमा APA, MLA र पादटिप्पणी (Footnote System) मध्ये कुनै एक पद्धतिको उपयोग गरेको पाइन्छ । यसको प्रयोगमा अनुसन्धान गराउने संस्थाको आफ्नै पद्धति हुन्छ । गर्भ टिप्पणी (Parenthetical note) अन्तर्गत APA / MLA मध्ये कुनै एक पद्धतिको प्रयोग गरिन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी संकायमा अंग्रेजी विभागले MLA पद्धतिलाई कडाइका साथ लागू गरेको पाइन्छ भने इतिहास विभागले पाद टिप्पणी पद्धतिलाई लागू गर्दै आएको पाइन्छ । अहिले पाद टिप्पणी पुरानो र भन्जटिलो पद्धति मानिन्छ भने APA पद्धति नयाँ र सरल पद्धति मानिन्छ । धेरै विभागले यो पद्धतिलाई नै अवलम्बन गरेको पाइन्छ । यी पद्धतिहरूको उपयोग गर्ने तरिका निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ-

क. American Psychological Association System (APA)

। •♥ पद्धतिअनुसार सन्दर्भसंकेतको प्रयोग गर्दा कृतिकारको भनाइ साभार गरेकै स्थानमा कोष्ठकभित्र कृतिकारको थर, कृति प्रकाशन वर्ष र कृतिको सन्दर्भ साभार भएको पृष्ठ संख्या मात्र उल्लेख गरिन्छ । यसलाई लेखक मिति पद्धति (Author-Date System) पनि भन्ने चलन छ, जस्तै उदाहरण-

शोधमा सन्दर्भ स्रोत नखुलाई अरुको भनाइ वा विचारलाई स्थान दिइयो भने त्यसलाई भावहरण (Plagiarism) भनिन्छ (बन्धु, २०६५ : ७४) ।

यदि कृतिकारको भनाइभन्दा पूर्व नै कृतिकारको नाम वा थर उल्लेख भइसकेको छ भने उक्त भनाइसँग प्रकाशन वर्ष र पृष्ठ मात्र कोष्ठकमा आएको हुन्छ, जस्तै-

चूडामणि बन्धुको भनाइ अनुसार शोधमा सन्दर्भ स्रोत नखुलाई अरुको भनाइ वा विचारलाई स्थान दिइयो भने त्यसलाई भावहरण (Plagiarism) भनिन्छ (२०६५: ७४) ।

ख. Modern Languages Association (MLA)

। •♥ पद्धतिअनुसार सन्दर्भसंकेतको प्रयोग गर्दा कृतिकारको भनाइ साभार गरेकै स्थानमा कोष्ठकभित्र कृतिकारको थर र कृतिको सन्दर्भ साभार भएको पृष्ठ संख्या मात्र उल्लेख गरिन्छ । यसमा प्रकाशन वर्षको आवश्यकता पर्दैन । यसलाई लेखक पृष्ठ पद्धति (Author-Page System) पनि भन्ने चलन छ, जस्तै उदाहरण-

शोधमा सन्दर्भ स्रोत नखुलाई अरुको भनाइ वा विचारलाई स्थान दिइयो भने त्यसलाई भावहरण (Plagiarism) भनिन्छ (बन्धु, ७४) ।

यदि कृतिकारको भनाइभन्दा पूर्व नै कृतिकारको थर उल्लेख भइसकेको छ भने उक्त भनाइसँग पृष्ठ मात्र कोष्ठकमा आएको हुन्छ, जस्तै-

बन्धुका अनुसार शोधमा सन्दर्भ स्रोत नखुलाई अरुको भनाइ वा विचारलाई स्थान दिइयो भने त्यसलाई भावहरण (Plagiarism) भनिन्छ (७४) ।

ग. Foot note or End note

सन्दर्भसंकेत पृष्ठको अन्त्यमा वा पाठको अन्त्यमा दिइएको टिप्पणीलाई नै पाद टिप्पणी (Foot note) वा पाठान्त/अन्त्य टिप्पणी (End note) भनिन्छ । पादटिप्पणी पृष्ठको अन्त्यमा, अध्यायको अन्त्यमा वा शोधग्रन्थको अन्त्यमा प्रयोग गरिएको हुन्छ । पादटिप्पणीमा क्रमसंख्या समेत दिनुपर्दछ, जस्तै उदाहरण-

शोधमा सन्दर्भ स्रोत नखुलाई अरुको भनाइ वा विचारलाई स्थान दिइयो भने त्यसलाई भावहरण (Plagiarism) भनिन्छ^१ ।

१. चूडामणि बन्धु, अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन दो.सं, (काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०६५) पृ. ९४ ।

२. ऐंजन (Ibid) पृ. ९५ (क्रमश दोस्रो पटक पनि सोही कृतिबाट सन्दर्भ आएमा) ।

३. चूडामणि बन्धु, पूर्ववत् (Op.cit) पृ. ९८ (बीचमा अर्को लेखकको सन्दर्भ आइ त्यसपछि पुनः सोही कृतिबाट सन्दर्भ आएमा) ।

सामान्यतया शोधपत्र लेखनमा सन्दर्भसामग्री प्रयोगमा ल्याउने चलन हुन्छ भने कतिपय पाठ्यपुस्तक लेखनमा कृतिसूचीको प्रयोग गर्ने चलन हुन्छ । प्रतिवेदन लेखनमा APA, MLA, Footnote System (पादटिप्पणी पद्धति) अनुसारको

सन्दर्भसङ्केत प्रयोग गरेपछि प्रस्तुत गरिने सन्दर्भसामग्रीको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ, जस्तै-

क. American Psychological Association System (APA) अनुसारको सन्दर्भ सामग्री-

बन्धु, चूडामणि (२०६५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन* (दो.सं.), काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार ।

थापा, दिनबहादुर र सुदर्शन सिलवाल (२०७३), *धवलागिरिमा उच्च शिक्षा*, बागलुङ : शैक्षिक अनुसन्धान तथा विकास केन्द्र ।

ख. Modern Languages Association (MLA) पद्धतिअनुसारको सन्दर्भसामग्री- बन्धु, चूडामणि, *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन* (दो.सं.), काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०६५ ।

बन्धु, चूडामणि, *भाषाविज्ञानका सम्प्रदायहरू* (ते.सं.), काठमाडौं: एकता प्रकाशन, २०६६ ।

ग. Footnote System अनुसारको सन्दर्भसामग्री-

चूडामणि बन्धु, *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०६५ ।

सन्दर्भसूचीमा प्रकाशित पुस्तक, प्रकाशित पत्रपत्रिका, अप्रकाशित शोध र अंग्रेजीमा प्रकाशित पुस्तक-पत्रिकाको छुट्टाछुट्टै विवरण वर्णानुक्रम सूचीमा दिन पनि सकिन्छ र देवनागरी लिपिमा एकातर्फ र रोमन लिपिमा अर्कातिर छुट्टै विवरण पनि दिनसकिन्छ । एउटै लेखकका एकभन्दा बढी कृति भएमा कालक्रमिक आधारमा राखिन्छ । लेखकको प्रकाशित मूल कृतिको शीर्षकलाई इटालिक वा अधोरेखाङ्कन गरिन्छ भने मूल कृतिमा संग्रहित लेख वा अप्रकाशित शोधलाई दोहोरो उद्धरणमा राखिन्छ । एपिए (APA) पद्धतिअनुसार सन्दर्भसामग्री (References) को प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने केही नियमहरू जस्तै तलका उदाहरणबाट थप प्रष्ट पार्न सकिन्छ- अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

उपाध्याय रेग्मी, चूडामणि (२०४७), *नेपाली भाषाको उत्पत्ति* (चौ. सं.), काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

पन्त, प्रेमनिधि (शाके १६५४), "मल्लादर्श", राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सुरक्षित हस्त लिखित ग्रन्थ ।

थापा, दिनबहादुर (२०५०), "गलकोट क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतहरूको सर्वेक्षण र अध्ययन", त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तहको शोध-पत्र (अप्र.) ।

भट्टराई, गोविन्दराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् सम्पा. (२०६९), *डा. बल्लभमणि दाहालका भाषिक चिन्तन*, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार ।

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५० 'क') "नेपालका भाषामा लिम्बू भाषा", *लिम्बू भाषा तथा साहित्य विचारगोष्ठी*, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठन पृ. २२-३१ ।

_____ (२०५० 'ख'), "नेपालले अंगीकार गर्नुपर्ने भाषिक नीति र भाषिक योजना",
प्रज्ञा, वर्ष २२, पूर्णाङ्क ७९, पृ. ३१-५५ ।

_____ (२०६२), "भोट-चिनियाँ भाषा परिवार," *कान्तिपुर* (२०६२ असोज २२
गते शनिबार) पृ. ६ ।

बन्धु, चूडामणि (२०५०), "नेपालका सन्दर्भमा भाषा-योजना", *प्रज्ञा*, वर्ष २२, पूर्णाङ्क
७९, पृ. ७३-१०५ ।

विश्वनाथप्रसाद अनु. (सन् १९९०), *भाषा*, दिल्ली: मोतीलाल बनारसीदास ।

श्री ५ को सरकार (२०३१), *मेचीदेखि महाकाली* (भाग ३), काठमाडौं: संचार मन्त्रालय,
सूचना विभाग ।

सन्दर्भसामग्री

पाण्डेय, ताराकान्त (२०६९), 'शोध प्रतिवेदन लेखन र सन्दर्भ सामग्रीको उपयोग',
त्रिभुवन विश्वविद्यालय वार्षिक दिवस विशेषाङ्क २०६९, काठमाडौं: त्रि.वि.
सूचना शाखा, कीर्तिपुर पृ. १५-२७ ।

बन्धु, चूडामणि (२०६५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन* (दोस्रो सं.), काठमाडौं :
रत्नपुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, काठमाडौं : शुभकामना
प्रकाशन ।

Kothari, C.R. (2004). *Research Methodology, Methods & Techniques*. New
Delhi: New Age International (p) limited, publishers .

Kumar, R. (1996). *Research Methodology*. London: SAGE Publications
Ltd 6 Bonhill Street

US Office of Science & Technology Policy (2019). " Federal policy on
research misconduct. http://www.ostp.gov/html/001207_3.html-17 Accessed 20 May 2019.S

http://www.ostp.gov/html/001207_3.html-17 Accessed 20 May 2019.

